

MAKTAB PSIXOLOGI ISHIDA XULQI OG'ISHGANLIKNI DIAGNOSTIKA QILISH VA PSIXOKORREKSIYA QILISH USULLARI

Mamajonova Mashhura Xabibulloyevna

Farg'ona biloyati Oltiariq tumani

MMTBga qarashli 22-umumiy o'rta

ta'lim maktabining amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Mazkur ishda maktab psixologining xulqi og'ishgan o'quvchilarga nisbatan olib boradigan diagnostik va psixokorreksion ishlari haqida so'z boradi. Maktab psixologi o'quvchining xulqi va psixologik holatini tahlil qilib, uning o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini aniqlaydi va unga mos keladigan ta'lim va tarbiya usullarini ishlab chiqadi. Shuningdek, oilaviy sharoit, o'quvchining ijtimoiy munosabatlari va psixologik xususiyatlarining ta'siri, shaxsning axloqiy rivojlanishi va uning atrofdagilar bilan aloqalari ko'rib chiqiladi. O'quvchining salbiy xulqini to'g'ri yo'naltirish uchun psixokorreksiya va psixologik maslahatlar yordamida samarali yechimlar taqdim etiladi. Ushbu ish, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olib, ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va psixologik yordam ko'rsatish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Maktab psixologi, Xulqi og'ishgan o'quvchi, Psixodiagnostika, Psixokorreksiya, Oilaviy ta'sir, Ijtimoiy moslashuv.

Shaxsning og'ishgan (nome'yoriy) xulqi tushunchasiga aniqlik kiritishdan avval, insonning umumiy psixologik holati va xulq-atvori qanday mezonlar asosida baholanishini aniqlashtirish zarur. Ko'plab fanlarda inson xatti-harakatlarini "me'yoriy" va "anomal" ko'rinishlarga ajratish qabul qilingan. Bu holatda, shaxsning normal xulqi deb, umumiy jamiyat tomonidan ma'qullangan, og'riqli yoki salbiy oqibatlariga olib kelmaydigan, odatda ko'pchilikda uchraydigan xatti-harakatlar tushuniladi. Bu ikki tushuncha orasidagi aniq chegara ko'pincha noaniq bo'lib, biror xulqni "normal" yoki "og'ishgan" deb belgilash ijtimoiy madaniyat, urf-odat va statistik ko'rsatkichlarga bog'liq. Masalan, ayrim jamiyatlarda keng tarqalgan, jamoa tomonidan odatiy deb qabul qilingan xatti-harakat boshqa muhitda og'ishgan yoki noto'g'ri xulq sifatida baholanishi mumkin. Shuning uchun bu holatda kontekst va statistik mezonlar muhim o'rin tutadi.

Psixologiyada eng keng tarqalgan me'yor belgilash usullaridan biri — **statistik mezon**. Bu mezon bo'yicha populyatsiyada kamida 50% dan ko'p hollarda uchraydigan xatti-harakat me'yoriy, ya'ni odatiy hisoblanadi. Shu tarzda, juda kam uchraydigan yoki jamiyat tomonidan salbiy baholangan holatlar **anomaliya**, ya'ni og'ishgan xulq deb qaraladi. Misol uchun, agar bir jamiyatda katta yoshli aholi orasida

chekish keng tarqalgan bo'lsa, bu holat u yerda me'yoriy hisoblanishi mumkin. Aksincha, boshqa bir jamiyatda kamdan-kam uchraydigan xatti-harakat nomaqbul yoki og'ishgan deb qaraladi. Demak, **shaxsning og'ishgan xulqi** — bu jamiyat tomonidan qabul qilingan normal me'yorlardan chetga chiqadigan, ijtimoiy, psixologik yoki huquqiy jihatdan muammo tug'diradigan xatti-harakatlar majmuasidir. Bu turdagi xulq: ijtimoiy me'yorlarga zid bo'ladi, odatda jamoa tomonidan rad etiladi yoki salbiy baholanadi, ko'pincha tashqi yoki ichki muammolarning (ruhiy holat, oilaviy muhit, ijtimoiy bosim) oqibati bo'ladi.

Og'ishgan xulq doirasiga tajovuzkorlik, yolg'on gapirish, qochib yurish, o'g'rilik, doimiy qarshilik ko'rsatish, zo'ravonlik, va hatto ayrim holatlarda ijtimoiy jihatdan qabul qilingan, ammo muayyan kontekstda zararli bo'lishi mumkin bo'lgan holatlar ham kiradi. Shaxs xulq-atvorini **statistik va ijtimoiy mezonlar asosida** baholash og'ishgan xulqni aniqlashda muhim vositadir. Statistik mezonlar inson xulqining jamiyatda uchrash chastotasi asosida **“me'yoriy”** yoki **“anomal”** (og'ishgan) deb baholanishini belgilaydi. Biroq har doim ham tez-tez uchraydigan xatti-harakat me'yoriy deb qabul qilinmaydi.

1. Xavf darajasi va ifodalanganlik darajasi

Masalan, **spirtli ichimlikni me'yorida iste'mol qilish** ayrim jamiyatlarda ijtimoiy me'yor sifatida baholanishi mumkin. Ammo bu harakat ortiqcha bo'lsa, ya'ni **suiiste'mol** darajasiga yetsa, u **og'ishgan xulq** hisoblanadi. Demak, faqat chastota emas, **xatti-harakatning hayotga xavfi, shaxsiy va ijtimoiy oqibatlari** ham og'ishganlik mezoni sifatida baholanadi. Shuningdek, agar harakat shaxs yoki boshqalarning hayoti, sog'lig'i, xavfsizligiga **bevosita tahdid** tug'dirsa, u chastotasidan qat'i nazar, **anormal** va og'ishgan deb baholanadi. Bunda **“axloqiy chekka”ga** chiqish emas, balki **shaxsning umumiy yo'nalganligi bilan muvofiqlashmasligi** muhim bo'ladi.

2. Og'ishgan xulq va ijtimoiy moslashuv

Og'ishgan xulq aksar hollarda **ijtimoiy moslashuvning buzilishi** bilan kechadi. Bunday shaxslar jamiyat me'yorlariga moslasha olmaydi, ya'ni ijtimoiy talab va kutuvlarga javob bera olmaydilar. Ba'zan, moslashmaganlik — og'ishgan xulqning sababi sifatida namoyon bo'lishi mumkin, ba'zida esa bu oqibatdir. Har ikki holatda ham shaxsda **disbalansli ijtimoiy mavjudlik** kuzatiladi.

3. Tibbiy va psixologik chegaralar

Og'ishgan xulq har doim ham psixik kasallik yoki tibbiy patologiya bilan bog'liq emas. U **tibbiy me'yorlar bilan chegaradosh** bo'lsa-da, mustaqil tibbiy holat emas. Ya'ni bu holat ruhiy muvozanat buzilishining belgisi bo'lishi mumkin, lekin ruhiy kasallik bilan tenglashtirilmasligi lozim.

4. Yosh, jins va individual xususiyatlar

Og'ishgan xulqning namoyon bo'lishi **individda xos xususiyatlar** bilan chambarchas bog'liq. Turli yoshdagi shaxslar og'ishgan xulqni turlicha ifodalaydi. Masalan, 5 yoshgacha bo'lgan bolalarda ijtimoiy me'yorlar haqida to'liq tushuncha shakllanmaganligi sababli, ularning harakatlari odatda kattalar tomonidan boshqariladi. Bu yoshda og'ishgan xulq haqida to'liq xulosa chiqarish to'g'ri emas. Ammo yoshi ulg'aygani sari shaxsning ijtimoiy javobgarligi ortadi va xatti-harakatlar ijtimoiy mezonlar bilan solishtirilib baholanadi.

Og'ishgan xulq bu:

- **Ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqish;**
- Shaxs yoki jamiyatga **real xavf tug'diruvchi** harakat;
- Ko'pincha **moslashuv muammolari bilan bog'liq** bo'lgan holat;
- Tabiatan **individual, yoshga va jinsga xos** bo'lgan;
- Ammo har doim ham **psixik kasallik belgisi** emas.

Bunday xatti-harakatlar bilan ishlashda, **psixologik tahlil, ijtimoiy kontekst**, va **tarbiyaviy yondashuvlar** muhim ahamiyat kasb etadi. Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, og'ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif berish mumkin- bu shaxsning birmuncha muhim ijtimoiy me'yorlardan og'uvchi jamiyat yoki uning o'ziga real zarar yetkazuvchi, shuningdek uning ijtimoiy moslashmaganlik holati bilan birga boruvchi turg'un axloqi.

Maktab psixologi ishida **xulqi og'ishgan bolalarni diagnostika qilish** psixologning oldiga bir qancha vazifalar va tamoyillarni belgilashni talab qiladi. Quyidagi ta'rifda, bu vazifalar va psixologning qanday metod va yondashuvlar orqali og'ishgan xulqni aniqlash va unga qarshi choralar ko'rishi mumkinligi haqida batafsil ma'lumot keltiriladi:

1. Xulqiy og'ishning sabablarini aniqlash:

- 🔔 **O'qitish saviyasining pastligi:** O'quvchining bilim olishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va tushunmovchiliklar uning xulqini salbiy tomonga o'zgartirishi mumkin.
- 🔔 **Sinfdoshlar bilan aloqaning o'ta zaifligi:** O'quvchining sinf jamoadan izolyatsiya qilinishi yoki jamoadan ajralishi, ijtimoiy moslashuvning zaifligi uning xulqida og'ishlarga sabab bo'lishi mumkin.
- 🔔 **O'qituvchi tomonidan o'quvchiga adolatli baho berilmasligi:** O'quvchining o'ziga bo'lgan salbiy baholariga qarshi isyon va norozilik ko'rsatishi.
- 🔔 **O'zlashtirish qobiliyatining sust rivojlanishi:** Ayrim o'quvchilar, o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelib, ma'lum bir fanlar yoki o'qish jarayonida muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar.

- 🔔 **Salbiy munosabatlar:** O'qishga nisbatan salbiy munosabat va taassurotlarning shakllanishi.
- 🔔 **Oilaviy muhitning salbiy ta'siri:** Oilaviy muhitdagi ziddiyatlar, psixologik zo'ravonliklar yoki etishmovchiliklar bola psixikasiga ta'sir etadi.
- 🔔 **Hukm va xulosa chiqarishda qiyinchiliklar:** O'quvchining o'z hayoti va faoliyatiga qarshi shakllanadigan noaniq qarorlar va baholar.

2. O'smirlar bilan amaliy ishlar:

- 🔔 **Pedagogik va psixologik ta'sirlar:** Og'ishgan xulqli o'smirlar bilan ishlashda, psixokorreksion va psixodiagnostik metodlar yordamida ularning xulqi va psixikasi o'rganiladi, kelajakda muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan yechimlar ishlab chiqiladi.

Psixodiagnostika metodlari:

1. **Sinf rahbari bilan suhbat:** O'quvchining uydagi va maktabdagi intizomi, o'qishdagi muvaffaqiyatlari va muammolari, shu kungacha ko'rilgan choralar. Oilaviy sharoit va o'quvchining o'zlashtirish jarayonini baholash.
2. **Xulqi og'ishgan o'quvchi bilan suhbat:** O'quvchining kelajakdagi rejalarini aniqlash (maktabni tugatgach qanday kasbni egallashni xohlaydi?). Maktab fanlariga bo'lgan munosabati va eng qiziqarli fanlarni belgilash. Do'stlari, o'zingizni o'quvchilarga va kattalarga qanday munosabatda bo'lishi haqida fikrlar. O'zining xulqi, o'qishi va hayotidagi zarur narsalar haqida suhbat.
3. **Fan o'qituvchilari bilan suhbat:** O'quvchining o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklari, sinfdagi xulqiy holatlari, o'qituvchi tomonidan ko'rilgan choralar.
4. **Do'stlar bilan suhbat:** O'quvchining o'zi va boshqalar bilan aloqalari, do'stlik munosabatlari va ijtimoiy faolligi.
5. **Ota-onalar bilan suhbat:** O'quvchining oilaviy muhitidagi holat, oilaviy aloqalar va ota-onaning tarbiya uslublari haqida ma'lumotlar.
6. **Sinf sardori bilan suhbat:** Sinf rahbariyati bilan o'quvchining jamoadagi o'rni va o'zaro munosabatlarini baholash.

Maktab psixologi o'quvchilarning xulqi og'ishganligini aniqlashda yuqoridagi metodlardan foydalanish bilan birga, shaxsiy psixokorreksion choralar ham ko'rishlari kerak. Bu jarayonning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

- **Psixoterapevtik yondashuvlar:** O'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini tiklash va salbiy fikrlarni ijobiy tomonga o'zgartirish.
- **Pedagogik tuzatishlar:** Sinf jamoasidagi ijtimoiy integratsiyani qo'llab-quvvatlash va o'quvchining qiziqishlarini to'g'ri yo'naltirish.
- **Oilaviy ishlar:** Ota-onalar bilan hamkorlikda, oiladagi ijtimoiy va psixologik muhitni yaxshilashga qaratilgan maslahatlar.

- **Ijtimoiy moslashuvni rivojlantirish:** O'quvchilarga jamiyatda o'z o'rnini topish va boshqalar bilan aloqalarini yaxshilash uchun turli treninglar va faoliyatlarni o'tkazish.

Maktab psixologi o'smirlarning xulqini to'g'ri baholash va aniqlashda turli metodlardan foydalanishi lozim. Bu metodlar o'quvchilarning salbiy xulqiy o'zgarishlariga sabab bo'lgan omillarni aniqlash, shuningdek, ularning hayotidagi ijtimoiy va psixologik holatlarni tahlil qilishga yordam beradi. Bu orqali psixologlar o'quvchilarning xulqini to'g'ri yo'naltirib, o'smirlarning jamiyatda muvaffaqiyatli va ijobiy moslashuviga yordam bera oladi. Maktab psixologining ishida o'quvchining shaxsiy xususiyatlarini to'g'ri baholash va uning psixologik holatini tahlil qilish juda muhimdir. Bu jarayonda psixologning asosiy vazifalaridan biri – o'quvchining xulqi og'ishganligini aniqlash va uni o'z vaqtida to'g'ri yo'naltirishdir. Savollarni shunday berish kerakki, o'quvchi o'zini erkin va noqulay holatda his qilmasin. Psixologik diagnostika jarayonida quyidagi yondashuvlar va tamoyillar qo'llaniladi:

1. Savollarni to'g'ri va ehtiyotkorlik bilan berish. Psixolog o'quvchi bilan suhbatlashayotganda, uning javoblarini diqqat bilan tinglaydi va hech qanday ortiqcha muhokama yoki tanqid qilmaydi. Bu o'quvchiga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkonini beradi va uning ichki dunyosiga chuqurroq kirishga yordam beradi. Savollarning mohiyati o'quvchining xulqi, munosabatlari va his-tuyg'ularini anglashga qaratilgan bo'lishi kerak. Bu orqali psixolog bolaning his-tuyg'ularini, munosabatlarini va oilaviy muhitini tushunishga harakat qiladi.
2. O'quvchi bilan suhbatning davomiyligi va tartibi. O'quvchining javoblarini so'rashda uning hissiyotlariga hurmat bilan yondashiladi, va bu jarayonda muhokama qilinmaydi. Shunday qilib, o'quvchi o'zini xotirjam va ishonchli his qiladi, bu esa uning ichki holatlarini ochishga yordam beradi. Suhbat o'quvchining o'z-o'zini anglashiga, o'zida mavjud muammolarni tan olishiga va ular bilan ishlashga imkon beradi.
3. Xulosaning chiqarilishi va psixokorreksion chora-tadbirlar. Suhbat natijasida psixolog o'zining xulosasini chiqaradi va o'smirlarga tavsifnoma yozadi. Bu tavsifnoma, o'quvchining psixologik holatini va uning xulqiy xususiyatlarini aks ettiradi. Xulosa asosida psixokorreksion chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqiladi, bu o'quvchining ijtimoiy moslashuvini yaxshilash va uning axloqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.
4. Oilaviy sharoitning ta'siri
 - ✓ **Oilaviy sharoit** bola uchun juda katta ta'sirga ega. Ba'zi oilalarda bola uchun zaruriy imkoniyatlar yo'qligi, uning yolg'iz kurash olib borishi, o'z his-tuyg'ularini boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu, o'z navbatida, bolaning ichki qo'zg'oloniga, norozilikka va oilaviy sharoitidan norozi bo'lishiga olib keladi.

- ✓ O'smirlarning oilaviy sharoitlari haqida tushuncha olish, psixologga bolaning o'zi va uning oilasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishga imkon beradi. Bu esa bolaning xulqi va psixologik holatini yaxshilash uchun to'g'ri yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi.

5. Shaxsni individual tahlil qilish. Har bir o'quvchini individual tarzda tahlil qilish, uning psixologik xususiyatlarini har tomonlama tushunish zarur. Bu bolaning o'ziga xos shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish va unga mos keladigan ta'lim va tarbiya usullarini qo'llashga yordam beradi. O'quvchining axloqiy rivojlanishi, asosan uning atrofdagi odamlar bilan qanday aloqada bo'lishi va bu aloqalar qanday ta'sir qilishi bilan bog'liq. Psixologlar o'quvchining oilasi, o'qituvchilari va do'stlari bilan aloqalarini tahlil qilib, uning tarbiyasi va rivojlanishiga eng yaxshi ta'sir ko'rsatuvchi yondashuvlarni tanlashlari lozim.

6. Psixologik xususiyatlar va ta'lim jarayoni. O'quvchilarning psixologik xususiyatlari, ularning o'qishdagi muvaffaqiyatlarini va ijtimoiy faolligini shakllantiradi. Agar o'quvchining o'zlashtirish qobiliyati sust rivojlangan bo'lsa, bu uning axloqiy-irodaviy xususiyatlarini va boshqa shaxslar bilan aloqalarini ham ta'sir qilishi mumkin. Psixolog o'quvchining salbiy xulqini to'g'ri va samarali yo'naltirish uchun psixokorreksiya va psixologik maslahatlarni qo'llaydi. Bu usullar yordamida o'smirlarning o'ziga nisbatan salbiy munosabatlari va boshqa salbiy xulqiy holatlarini bartaraf etishga yordam beriladi.

Xulosa

Maktab psixologi o'quvchining xulqi va psixologik holatini chuqur tahlil qilib, unga mos keladigan choralar va ta'lim jarayonlarini ishlab chiqadi. Oilaviy sharoitlar, o'quvchining xulqiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvi psixologik diagnostika va korreksiyada muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarning individual xususiyatlari va shaxsiy holatlarini hisobga olgan holda, psixolog o'quvchilarga eng yaxshi tarbiya va ta'lim usullarini ishlab chiqadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. **Aliyeva, N.** (2020). Maktab psixologiyasiga oid asosiy tushunchalar va metodlar. *O'zbekiston pedagogika ilmiy-izlanishlari*.
2. **Shukurova, M.** (2018). Psixologik xususiyatlar va ularni ta'lim jarayonida aniqlash usullari. *O'quvchilar psixologiyasi*.
3. **Djonson, D.** (2017). *Deviant xulq: Ijtimoiy va psixologik nuqtai nazar*. New York: Wiley.
4. **Kuchkarov, A.** (2021). Psixologik ta'lim va tarbiyada innovatsion yondashuvlar. *Maktab psixologiyasi*.
5. **Miroshnikova, E. & Pavlov, I.** (2016). Xulq-atvorning og'ishish sabablari va ularni tuzatish usullari. *Psixologiya va ijtimoiy fanlar*.